

PHENOMENON OF POLITICAL CULTURE IN POLITICAL AND LEGAL LIFE OF SOCIETY

Trebin M. P.

Genesis of concept of political culture, his essence and basic lines, is considered. The model of democratic political culture is resulted, the features of its forming are exposed in the conditions of modern Ukrainian society. It is well-proven that a democratic political culture is the important factor of building of the legal, democratic, social state and forming of civil society.

Keywords: *political culture, civil culture, democratic political culture, political consciousness. political conduct, values.*

УДК 324: 321.74

I. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

ВИБОРИ ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ: СИСТЕМНО-ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто категорію «політичні вибори» та складові чинники електорального процесу, а також методологічні аспекти досліджень цих масштабних категорій політичної науки. При цьому демократизація тлумачиться як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу, а політико-культурний чинник – як один з вирішальних чинників процесу виборів.

Ключові слова: *електоральний процес, концепції електоральної поведінки, методи політичної науки, чинники політичного процесу.*

Актуальність. 2012 р., за прогнозами багатьох експертів, має стати визначальним для транзитивного українського суспільства. Позаяк його головною політичною подією будуть парламентські вибори, які утворять нову політичну конфігурацію, що виступатиме у певному сенсі прологом президентської виборчої кампанії 2015 р. Звідси виникає цілком закономірна актуалізація електоральної тематики у політологічному дискурсі. Між тим готовність суспільства до проведення виборів є найважливішою ознакою його демократичності, здатності до розв'язання нагальних проблем мирними політичними методами. Вибори виступають легалізованим політичним конфліктом з приводу виборення політичної влади та концентрованим вираженням політичного ринку, одним з механізмів легітимації влади, що забезпечує політичну стабілізацію в суспільстві.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Більшість досліджень виборчого процесу так чи інакше пов'язані з пошуком об'єктивних чинників, які вирішальним чином впливають на результати виборів. Такими чинниками представники соціологічного підходу (Б. Берелсон, П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан та ін.) вважають соціетальні розколи, викликані спеціальною діяльністю політичних еліт. Згідно із соціопсихологічним підходом (О. Мелешкіна) таким чинником виступає партійна ідентифікація. У раціонально-економічних моделях (Е. Даунс, В. Нечаєв, М. Фіоріна та ін.) в ролі таких чинників є намагання індивідів мінімізувати власні витрати та їх прагнення оцінити своє та суспільне економічне становище на перспективу або у ретроспективі.

Все більшої популярності набуває когнітивний підхід (Н. Бірюков, Д. Норт, В. Сергеев та ін.), згідно з яким для розуміння логіки поведінки виборців необхідно реконструювати їхні когнітивні настанови. Стосовно аналізу електоральної кампанії застосування когнітивного підходу полягає в реконструкції тих фрагментів онтології партійних лідерів, які стосуються виборів. Проте наукові підходи у цій площині досліджень відрізняє певна еклектичність та недосконалість.

Метою статті є розкриття основних концептуальних підходів до поняття «політичні вибори» та системно-факторний аналіз цієї категорії політичної науки.

Виклад основного матеріалу. Американський політолог Р. Даль у роботі «Демократія та її критики» акцентує увагу на тому, що демократичний процес здійснюється у межах певної одиниці, сфера та широта якої є адекватними та правомірними. Р. Даль зауважує, що сфера та широта контролю демократичного утворення виправдані в тій мірі, в якій вони задовольняють семи критеріям.

1. Сфера та широта владного контролю можуть бути чітко ідентифіковані, що свідчить про визначеність та історичну зумовленість території демократичного утворення.

2. Люди в межах запропонованої сфери активно намагаються здобути політичну незалежність з питань, що належать до можливої широти владного контролю. Тобто, не слід нав'язувати політичну автономію групі, члени якої не потребують її, та не слід позбавляти автономії групу, яка хоче її мати.

3. Люди в межах запропонованої сфери наполягають на управлінні, зумовленому демократичним процесом. Претензія групи на політичну автономію тим менше є виправданою, чим меншою є вірогідність того, що нове управління буде демократичним.

4. Широта владного контролю знаходиться у виправданих межах у тому сенсі, що вона не загрожує фундаментальним правам та цінностям.

5. Інтереси окремих людей у відповідному демократичному утворенні значною мірою підлягають впливу рішень, ухвалення яких вони не контролю-

ють. У даному випадку можливе розширення кола людей, що беруть участь в ухваленні рішень або формуванні автономного політичного утворення, яке розглядатиме питання у межах певної сфери діяльності.

6. Консенсус серед людей, інтереси яких залежать від схвалюваних рішень, буде більш міцним у рамках будь-яких інших реальних меж, які дозволяють людям робити те, що вони хочуть. Межі запропонованого політичного утворення визначаються виникненням конфліктів між кінцевими цілями, що збільшують кількість людей, які не можуть досягнути бажаного.

7. Досягнення, які оцінюються згідно з переліченими критеріями, мають переважати витрати [1, с. 322–326]. Отже, Р. Даль з семи умов поліархії чотирі відносить до здійснення тих чи інших демократичних процедур.

Виникненню сталих електоральних процесів у різних країнах світу передувала довготривала боротьба громадян за отримання виборчих прав на демократичних умовах та скасування всіляких станових, освітніх, майнових, расових, національних обмежень – цензів. Саме скасування цих цензів виступило своєрідним водорозділом між традиційним та демократичним суспільствами. Використання виборчих прав було закріплено в конституціях розвинених країн світу за всіма повнолітніми громадянами обох статей незалежно від стану здоров'я (за винятком тих, що визнані недієздатними судом), соціального походження та стану, професійно-трудової зайнятості, кольору шкіри, національності, релігійної віри, належності до тієї чи іншої мовної групи тощо. Успішне проведення виборів та визнання суспільством їхніх результатів є важливою ознакою здатності цього суспільства розв'язувати мирним шляхом свої основні проблеми.

Проаналізуємо дефініції стосовно виборів як базової процедури демократії та електорального процесу, що містяться у сучасній науковій літературі. С. Лисенков розглядає вибори як «процес, в результаті якого певна сукупність людей, часто організована в політичні об'єднання, шляхом голосування формує державний орган або заміщує вакантну виборну посаду» [2, с. 62]. А. Пойченко та В. Шахов підкреслюють, що «вибори – це один з найважливіших етапів демократичного політичного процесу, єдиний демократичний засіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування» [3, с. 12]. С. Рябов інтерпретує вибори як «демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий строк, процедуру призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил і процедур» [4, с. 222]. О.Тодика розглядає вибори приблизно в такому самому ключі: «Вибори – це спосіб формування органів державної влади і місцевого самоврядування у відповідності з процедурами, чітко визначеними законодавством, при яких відповідна група людей висуває зі свого середовища одно-

го або декілька осіб для виконання державних або громадських функцій» [265, с. 44]. Жак Сегела вбачає у виборах елементи символізму: «Вибори – це завжди не що інше, як зустріч долі людини та очікування нації. Кандидату достатньо... своїми вчинками, своїми переконаннями показати себе справжнім носієм цього очікування – і він президент» [6, с. 8].

На наш погляд, поняття «політичні вибори» є ідентичним поняттю «електоральний процес» і потребує більш чіткого та комплексного визначення, яке б віддзеркалило його змістовну суть. Отже, *електоральний процес (політичні вибори)* – це періодична послідовність подій, сукупність різноманітних форм взаємодії та конкуренції між політичними акторами, послідовні дії з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі представницької частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними.

Демократичні вибори в органи політичної влади в сучасному суспільстві є великим, масштабним соціально-політичним заходом, основна мета якого полягає у легітимному відтворенні стосунків соціального представництва в системі державного керівництва та управління. У цьому важливому для розвитку суспільства заході бере участь велика кількість осіб, що виконують різноманітні функції, тому електоральний процес складається з певного набору узгоджених за часом та місцем проведення політичних, правових та організаційних дій.

Про значення виборів для розвитку всіляких свобод громадян доволі влучно зауважив Д. Кирпатрік: «Демократичні вибори мають не просто символічний характер... Це конкурентні, періодичні, представницькі та остаточні вибори, у процесі яких громадяни, що мають велику свободу критикувати уряд, друкувати свою критику і пропонувати альтернативи, обирають осіб, що ухвалюють основні рішення в уряді» [7, с. 16].

За умов демократичних режимів виборчий процес є дуже важливою сукупністю форм взаємодії громадянського суспільства та держави, яка полягає у передаванні владних повноважень представникам суспільства через процедуру виборів. У результаті цілеспрямованої політичної діяльності досягається соціально значущий підсумок: для суспільства – найбільш повна реалізація функції легітимації координаторів соціальних процесів, для держави – забезпечення правових норм організації та проведення виборчих кампаній, для кандидатів на виборні посади – здійснення в рівній боротьбі з політичними конкурентами свого права бути представником громадян в органах політичної влади.

Виборчі кампанії, незалежно від типу виборів, мають однакові базові етапи, межі яких визначаються типовими політичними подіями. Початком електоральної кампанії є оголошення про проведення виборів. Потім відбу-

вається реєстрація кандидатів на виборні посади. Після чого ними та їхніми виборчими структурами (штабами) ведеться агітаційно-пропагандистська діяльність, часові межі якої зумовлені національним законодавством. Далі відбувається голосування електорату, яке й визначає персональний та структурний склад органів політичної влади. На завершення кампанії проводяться підрахунок голосів та попереднє і офіційне оголошення результатів виборів.

Електоральна кампанія складається з трьох основних етапів: висування кандидатів на виборні посади, передвиборна конкурентна боротьба, підбиття підсумків виборів. Говорячи про чинники виборчого процесу, слід звернути увагу на таке. Насамперед підкреслимо, що чинники електоральних процесів відтворюють їх ідеальні та матеріальні основи – наукові знання, фінансові ресурси, настрої, поведінку, політичну культуру народу, представників еліти, їх ідеологію, суспільне оточення тощо.

Одним із детермінуючих чинників виборчого процесу останнього часу є ідейне наповнення виборної кампанії та його відповідність реальним інтересам і очікуванням електорату. Проте оригінальність головної ідеї виборчої кампанії завжди знаходиться у певному діапазоні. Ж. Сегела зазначає: «На відміну від витворів у сфері споживацького ринку, які крок за кроком визначаються маркетингом та його численними дослідженнями, електоральна ідея може бути створена лише на основі чистої уяви. Немає нічого більш елементарного, ніж політична думка. Вибір завжди обмежується декількома основними варіантами, завжди тими самими: бідні проти багатих, прогрес проти консерватизму, свобода проти поневолення. Тільки повна зміна умов може викликати збій цього самоблокованого механізму добро – зло» [6, с. 45].

Остаточні підсумки виборів іноді цілком слушно називають результатами найбільш репрезентативного «соціологічного опитування, дослідження» національної політичної культури в певній країні в конкретний момент її історії. Насамперед ці підсумки віддзеркалюють активність виборців та їхню ідеологічну орієнтацію. Особливо чітко це простежується у пропорційній виборчій системі, яка віддзеркалює політичну конкуренцію та як підсумок поширені ідеологічні уподобання електорату. Крім того, остаточні підсумки виборів є показником ефективності проведених кандидатами на виборні посади та їх командами PR-кампаній, своєрідним результатом тесту на їхню відповідність стану політичної культури більшості виборців.

Звичайно, це можна спостерігати лише за умов консолідованої демократії. Як вірно зауважує А. Пшеворський, «...демократія – це система вирішення суперечностей, в якій результати залежать від того, що зроблять протилежні сторони, але жодна з сил не контролює процес, який відбувається. Результати вирішення певного протиріччя не відомі *ex ante* нікому з числа політичних сил, що борються між собою, тому що наслідки їх дій залежать від дій інших та їх неможливо передбачити з високим ступенем ймовірності» [8, с. 30]. Власне

тому демократія характеризується не владою тієї або іншої групи осіб, а владою права, яке регламентує політичну діяльність, включаючи й саму боротьбу за владні повноваження.

Підмурком демократичних відносин виступає ринкова культура. Вона має превалювати над етатистською, що створює умови для функціонування режиму поліархії, де існує реальна політична конкуренція. Ринкова культура орієнтує людей на розуміння політичних процесів та явищ як актів вільного, плюралістичного обміну продуктами політичної діяльності, як засобів, що реалізують, за словами М. Дюверже, «інтеграцію всіх громадян у суспільство та створення справедливої держави» [9, с. 12–13]. У ринковій культурі конкурентна боротьба розуміється як універсальна засада функціонування та розвитку суспільства. Натомість, етатистський тип культури зумовлює розвиток політичних процесів за умов жорсткого державного регулювання, коли інтереси держави, класу або однієї партії ставляться вище за інтереси інших груп та організацій, а конкурентна боротьба та соціальні конфлікти в разі необхідності можуть бути вирішені в силовий спосіб.

Є. Вятр пише, що буржуазно-демократична культура виявляється у вигляді або консервативно-ліберальної, або ліберально-демократичної: перша визнає головними цінностями громадянські права і свободи, але в той же час заперечує суспільно-реформаторський аспект політичної культури, тоді як для другої притаманні соціальні реформи, які здійснює держава [10, с. 268]. Отже, вибори найяскравіше віддзеркалюють базові характеристики політичної культури того чи іншого народу за умов поліархії, яка створює умови для справжньої конкуренції між політичними гравцями та вільного волевиявлення громадян.

Продовжуючи розгляд основних чинників електорального процесу, слід взагалі дати відповідь на запитання: «Що взагалі мається на увазі, коли вживається словосполучення „фактор електорального процесу»? На наш погляд, *фактор електорального процесу є концентрованою характеристикою певної його причини, рушійної сили або регулятора поведінки учасників виборчого процесу.* Національна політична культура є глобальним регулятором поведінки суб'єктів електорального процесу в тій чи іншій країні. Вона виявляється у багатьох параметрах. Наприклад, типове ставлення населення до влади, рівень довіри владним інституціям визначаються не тільки поточною ситуацією, а й політичними традиціями конкретного народу. Якщо в цьому контексті брати Україну, то можна виокремити таку специфічну політико-культурну характеристику українців, як певна міфологізація у ставленні до влади як такої та її інститутів, що формує в одній частині представників нашого народу схиляння перед владою, а в іншій – утриманські настрої. У підсумку виникає постійне невдоволення владою, а потім і негативізм відносно неї.

Що є визначальним для формату тієї чи іншої виборчої кампанії? Існує велика кількість чинників, пов'язаних з особливостями політичних режимів і систем, державних устроїв тих чи інших країн. До цього слід додати такі чинники, як рівень виборів (загальнонаціональні і місцеві), особливості виборчого законодавства, медійне супроводження кампанії, лідерський ресурс та ін. (Політична система країни, її державний устрій є виявом політичної культури її народу.) Президентська система зумовлює концентрацію зусиль навколо, як правило, невеликої кількості кандидатів на посаду президента. За федеративного устрою спостерігається помітна децентралізація партійних структур, що беруть участь у кампанії, та самих кампаній. Рівень консолідованості та централізації є значно нижчим у суспільстві з патронатно-клієнталістськими відносинами.

Спробуємо систематизувати чинники впливу на електоральну поведінку індивіда, поділяючи їх на особистісні, системні та фактори оточення. При цьому в таблиці пропонується певна версія ранжування цих чинників за принципом важливості згори вниз, тобто чим вище розташований той чи інший фактор, тим більше він має значення. На сьогодні вітчизняні політологи виокремлюють низку факторів, що впливають на абсентеїзм – небажання електорату взяти участь у голосуванні на виборах, які відображені у наступній схемі [11, с. 21].

Т а б л и ц я

Система чинників неучасті виборців у голосуванні

Особистісні чинники	Системні чинники	Чинники оточення
<p><i>Об'єктивні:</i> – стан здоров'я, – зайнятість.</p> <p><i>Ідеологічні:</i> – принципова позиція, пов'язана з незгодою із системою, процедурою, політикою і т. ін.; – аполітичність.</p> <p>Випадкові чинники особистих обставин</p>	<p>Місцеві традиції участі. Нелегітимність режиму. Неефективність політичної участі громадян (відсутність «виграшу» для виборців за результатами участі; недовіра до системи, втрата надій). Неефективність інформування про процедуру голосування кандидатів. Неефективність іміджу кандидатів, партій (блоків) – учасників виборчої кампанії</p>	<p><i>Об'єктивні:</i> – ускладнення доступу до виборчих діляниць, процедури голосування; – погодні умови; – випадкові об'єктивні фактори оточення.</p> <p><i>Суб'єктивні:</i> – вплив «інших» чинників (членів родини, друзів, інших авторитетних осіб); соціально-психологічна атмосфера, що склалася в ході кампанії; роздратування, відчуження значної частини електорату</p>

Говорячи про незавершеність розроблення методологічної та категоріально-апаратної бази дослідження виборів, слід вказати на те, що в науковій літературі на сьогодні немає чіткого розмежування таких понять, як «виборчий процес» та «виборча кампанія». Ці поняття сприймаються та тлумачаться переважною більшістю дослідників як тотожні. Проте, на наш погляд, за певної тотожності даних понять їх слід розрізняти. Річ у тім, що виборча кампанія має розглядатися як один зі складових проміжків електорального процесу, його скорочений варіант, а сам електоральний процес – інтерпретуватися як сукупність виборчих кампаній. Наприклад, електоральний процес незалежної України має складатися з усіх електоральних кампаній, які були в нашій державі: президентські виборчі кампанії 1991, 1994, 1999, 2004, 2010 рр., парламентські виборчі кампанії 1994, 1998, 2002, 2006, 2007 рр. Тож, виборчі кампанії є своєрідними ланками у єдиному ланцюгу – електоральному процесі. Такий підхід дозволяє більш чітко визначити масштаб виборчої кампанії у його співвідношенні з масштабом електорального процесу.

Виборча кампанія – це один зі складових проміжків електорального процесу, його скорочений варіант, а сам електоральний процес є сукупністю виборчих кампаній.

Висновки. Демократичні вибори в органи політичної влади в сучасному суспільстві є великим, масштабним соціально-політичним заходом, основна мета якого полягає у легітимному відтворенні стосунків соціального представництва у системі державного керівництва та управління. Застосування системно-факторного аналізу цього феномену дозволяє краще розкрити його природу.

Перспективним напрямом подальших досліджень є компаративістський аналіз політичних виборів у транзитивних суспільствах та суспільствах консолідованої демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль Р. Демократія та її критики/ Р. А. Даль ; пер. з англ. М. Лупішко та О. Лупішко. – Х. : Каравела, 2002. – 440 с.
2. Лисенков С. Конституція України: матеріали для вивчення / С. Лисенков . – К. : Либідь, 1997. – 160 с.
3. Вибори – шлях до демократичного суспільства : метод. матеріали з виборчого процесу / за заг. ред. В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 78 с.
4. Рябов С. Г. Політичні вибори / С. Рябов. – К. : ТанDEM, 1998. – 96 с.
5. Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. – К. : Ін Юре, 2004. – 368 с.

6. Сегела Ж. Национальные особенности охоты за голосами / Ж. Сегела. – М. : Вагриус, 1999. – 263 с.
7. Что такое демократия? – Вашингтон : Информ. агентство США, 1991. – 32 с.
8. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке/ А. Пшеворский ; пер. с англ. / под ред. В. А. Бажанова.– М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН). – 2000. – 320 с.
9. Duverger M. The Idea of Politics / M. Duverger. – L. : Columbia univ. press, 1978. – 275 p.
10. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М. : Политиздат. –1979. – 476 с.
11. Вибори як важливий чинник формування державної політики та владних інституцій : навч.-метод. матеріали / уклад. : В. В. Лісничий, О. В. Черепанов, О. Д. Кущенко, О. В.Радченко. – Х. : Вид-во Хар РІ НАДУ «Магістр», 2003. – 40 с.

ВЫБОРЫ КАК ФЕНОМЕН ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ: СИСТЕМО-ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ

Полищук И. А.

Рассмотрены категория и составные факторы электорального процесса, а также методологические аспекты исследования этих масштабных категорий политической науки. При этом демократизация трактуется как ведущая тенденция мирового и отечественного политического процесса, а политико-культурный фактор – как один из решающих в избирательном процессе.

Ключевые слова: электоральный процесс, концепции электорального поведения, методы политической науки, факторы политического процесса.

ELECTION AS A PHENOMENON OF POLITICAL LIFE: SYSTEM-FACTOR ANALYSIS

Polishchuk I. O.

We consider the category «political elections» and electoral process component factors, and methodological aspects of studies of these major categories of political science. This democratization is interpreted as the leading trend of world and national political process, political and cultural factors as one of the decisive factors for the electoral process.

Keywords: electoral process, the concept of electoral behavior, political science methods, factors of the political process.